
DEĞİŞİMİN LOKOMOTİFİ: ALFABE DEVRİMİ

*

*Mehmet Uzman**

ÖZET

Alfabe devrimi, devrimci rejimler tarafından hem küresel iletişim ve gelişim ortamına dahil olmak, hem de küreselleşen bir modelin ödünçlenmesini kolaylaştırmak amacıyla yürürlüğe konmuştur. Bu yüzden değişimin en uç, en aşırı noktasını temsil etmektedir.

Anahtar kelimeler: Matbaa, değişim, kitlesel eğitim, okuryazarlık, yerel diller, şarkiyatçılık, yabancılaşma, alfabe devrimi.

Giriş

Hareketli matbaanın icadıyla, birkaç yüzyıl sonra bütün dünyayı etkisi altına alacak olan bir değişim süreci de başlamış oldu. Elizabeth Eisenstein'in, "Değişimin Bir Faili"¹ olarak nitelediği bu "baskı"² makinesi İtalyan Rönesansı'nın yayılıp sürekli bir Avrupa Rönesansı'na dönüşmesine; Protestan reform hareketinin başlayıp yayılmasına; ilk seri ve kitlesel üretim aracı olarak modern kapitalizmin gelişmesine; Batı Avrupa'da keşifler devrinin

* Araş. Gör. Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Bölümü

¹ *The Printing Press As An Agent Of Change*, 1979, Cambridge Üniv. yay.

² İlginçtir, bu âlet zamanla, oluşumunda etkili olduğu modern rejimlerin en etkili baskı ve denetim aracı haline gelmiştir.

açılmasına; aileden siyasete kadar toplumsal örgütlenmenin değişmesine; halk dilleri temelinde ulusal iletişim ağlarının kurulmasına; evrensel okuryazarlığın kurumlaşmasına; modern bilimlerin önünün açılmasına yol açmıştı.³ Bu maharetli âlet, sadece siyasî, iktisadî ve toplumsal hayatı değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda insan bilincini önemli bir dönüşüme uğratarak, tarihte ilk defa "tipografik" olarak adlandırılan yeni bir bilinç türü yaratmıştı.⁴ Bu varoluşsal etkisinin dışında matbaanın modern toplumlar açısından en büyük etkisi, yerel dillerin inkişâfı ve okuryazarlığın evrensel bir değer haline gelmesiyle olmuştur.

DEĞİŞİMİN LOKOMOTİFİ: ALFABE DEVRİMİ

Avrupa'da matbaanın icadından sonraki yıllarda ortaya çıkan reform hareketleriyle birlikte yeni bir toplumsal güç ortaya çıktı. Bu, ileriki yıllarda, özellikle de Aydınlanma'yla birlikte, büyük umutların bağlandığı "kitle" idi.⁵ Matbaa, kitlesel seri üretimi gerçekleştirerek bir yandan kitlenin doğuşuna, diğer yandan bu kitlenin biçimlenmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu, kuşkusuz yazının icadından sonra, dile dayalı iletişim alanında yapılan en büyük icattı. Bilginin basılıp depolanmasını çok daha basit hâle getirmesinden ve çok daha ucuza mal etmesinden dolayı, üretilip yayılmasını da basitleştirip kolaylaştırmıştı. Böylece istinsah devrindekiyle mukayese edilemeyecek ölçekte muazzam bir iletişim ortamı doğmuştu. Bu yüzden matbaa, yeni bilgi ve fikirlerin yayılmasında, modern Avrupa'nın doğuşu ve gelişiminde önemli bir rol oynamıştı.

Fakat, matbaa etkisini hemen göstermemişti; her şeyden önce mevcut yazı dilinde (Latince) okuryazar olanların ötesindeki kitlelere ulaşması gerekiyordu. Bunun için bir dizi düzenlemeler gerekiyordu ve bu birkaç yüzyılı aldı. Madem, yazılı bir malzemenin çoğaltılması, elle yazma devrindekine göre son derece kolay, çabuk ve ucuzdu, o halde bunların alıcılarının da bir

³ (Ong 1995:140).

⁴ Matbaanın bu özelliği, belki de daha önemli olmasından ve ancak görüntülü-elektronik iletişim ortamlarının ortaya çıkmasıyla anlaşılmasından dolayı, günümüzde daha fazla inceleme konusu olmuştur.

⁵ Kitle, kendisine bağlanan umutları, özellikle 19. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'da büyük oranda yerine getirmişti. Fakat, o tarihlerden itibaren iletişim araçları ve ortamlarında meydana gelen değişiklikler, kitlenin mahiyetini ve konumunu da değiştirmiştir. Gerek liberal, gerekse sosyalist düşünürler, tasavvur ettikleri geleceğin toplumunda kamuya önemli görevler yükliyorlardı. Özellikle matbaanın yaydığı düşünce ve kültürle bu kitle bilinçlenecek ve ülkedeki siyaseti denetleyecek, hatta komünizmde olduğu gibi, gün gelecek yönetici sınıfa son verecekti. Fakat, özellikle 19. yüzyılda hakim olan bu fikirler, 20. yüzyılda kitle desteğinin her zaman insanlığın ve özgürlüğün yanında olmadığını gösteren acı tecrübelerle zaafa uğramıştı.

şekilde artırılması gerekti. Artık talep edilenden çok fazlasını üretme imkânına sahip olan matbaa sahipleri ve yayıncılar da kendilerine daha geniş pazarlar aramaya başladılar. Bu yüzden, ileriki yüzyıllarda "mümkün olduğunca geniş bir hedef kitleye ulaşabilme arzusundaki editörler, pek çok alanda halk dillerini kullanmaya" yönelmişti (Febvre ve Martin 2000:234). Böyle geniş bir pazarı, kendi dilinde okuryazar olacak kitleler sağlayabilirdi.

Geniş kitlelere ulaşma isteği sadece pazar paylarını artırmaya çalışan matbaa sahipleri ve yayıncılara ait değildi. Bu, onlardan daha çok, toplumun desteğine ihtiyaç duyan aydınların da isteğiydi. Fakat matbaa, modern toplumsal örgütlenme için tek başına yeterli bir araç değildi. Kitlelerin belli amaçlar etrafında harekete geçirilmesi için gerekli olan çağrının her şeyden önce onların anlayabilecekleri bir dil ile yapılması gerekiyordu. Bu yüzden iki önemli düzenlemeye ihtiyaç vardı: Toplumun harekete geçirecek olan mesajların, toplumun en iyi bildiği dilde yayınlanması ve yayınlanan mesajları okuyup anlayabilecek insan sayısının artırılması. Kitleleri böyle can damarından kavrama yolunu açan matbaa, dilin doğrudan yazılı biçimine dayandığı için modern millî dillerin ortaya çıkmasında, başka diğer icatlardan daha fazla etkili olmuştu.

Halk dillerinin, yeni oluşmaya başlayan millî devletlerin resmî dilleri statüsüne yükselmesi bir yandan okuryazarlığı kolaylaştırdı, diğer yandan insanların "öteden beri mütevazı bir tarzda her gün konuştukları dilin bir yayın diline yükseltilmesinde yeni bir ihtişam keşfetmeleriyle" çocuklarını okula göndermedeki istekleri arttı (Anderson 1995:94-96). Okuryazarlığa ve dolayısıyla basılı mesajlara yönelik bu temayül gittikçe arttı ve kitle ile kanaat önderleri arasında ortaya çıkan iletişim ve etkileşim, pek çok konuda halkın desteğini hemen her yerde kolaylaştırdı.

Okuryazarlığın yaygınlaşması ve matbaanın kitlesel seri üretimi bir araya gelince, bilginin/malumatın/haberin daha kolay alınıp verildiği ulusal ölçekte iletişim ağları da kurulmuş oldu. Bu ulusal iletişim şebekesine bir şekilde (yayıncı, yazar, okur, teknik eleman, vs. olarak) dahil olmayı başaranlar için yeni fırsatlar doğmuş ve elde ettikleri kazanç artmıştı. Zamanla bu yoğunlaştırılmış ve genişletilmiş iletişim ağına dahil olmanın avantajını kavrayan insanlar eğitimin önemini daha fazla anlayarak, çocuklarının okumalarını daha fazla teşvik etmeye başladılar. Tabii, bu yeni fırsatlar ve kazançların vergilendirilmesi kamu gelirlerini de artırmış, böylece eğitim devletlerin de desteklediği bir kamu siyaseti haline gelmişti.

Eğer bir domino taşı oyununa benzetirsek, ilk taş olarak matbaanın başlattığı bu oyunun neticesinde Avrupa'da meydana gelen yeni siyasî, iktisadî,

bedî ve toplumsal şekil, yüzyıllar sonra dünyanın diğer ülkelerinde de benzer reformların yapılmasını zorunlu kılmuştı. Diğer bir deyişle dünyanın bir köşesinde hareketli matbaanın icadıyla sessiz sedasız başlayan reformlar süreci, yüzyıllar sonra dünyanın geri kalanında da reformların başlatıcısı olmuştu. Matbaa, dil reformlarında fizikî olarak da etkili olmuştu. Özellikle Latin alfabesinin kullanıldığı ülkelerde üretilip geliştirilmesi sebebiyle, başından beri dil tartışmalarında önemli bir mesele olan alfabe değişikliği tartışmalarını da etkilemişti.⁶ İlk zamanlardaki işlevsel seviyedeki teknik ve askerî bazı yetersiz ıslahat denemelerinden sonra daha temel kurumlara ihtiyaç duyulmaya başlandı. Yapılacak reformların temelinde ise ulusal iletişim ağlarının kurulması ve bu ağlarda iletişimi kolaylaştıracak dilin ıslah edilmesi geliyordu. Karl Deutsch'un "stratejik basitleştirme" dediği, gelişen yeni bir devlet mekanizmasında önemli bir çark olarak iş görecektir bir dilin, mesajların dolaşımını yavaşlatan eski özelliklerden kurtularak yeni görevlerini en iyi bir şekilde yerine getirmesi amacıyla yeniden şekillenmesiydi (Zikreden, Twine 1991:2).

19. yüzyılın son yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısında yeryüzündeki pek çok dil bu ıslahat sürecinden geçmiş, hatta birçok yeni millî dil, kendilerini üreten millî devletlerin resmî dilleri olarak dünya dil literatüründeki yerlerini almışlardır.⁷ Türk dünyasındaki dil reformu ise, iki önemli devrimden sonra (Türkiye'de ve Rusya'da) ıslahtan inkılabı doğru bir seyir izledi.⁸ Dil alanındaki bu değişimin devrimsel nitelik taşıması, bu ülkelerde yönetime gelen devrimci iktidarların bir ürünü olarak görülebilir. SSCB'deki süreci bir tarafa bırakırsak, Türkiye'deki devrim dalgası, Türkiye Türkçesini iki önemli alanda derinden etkilemiştir. Bunlardan biri "sıfırlama hareketi,"⁹ diğeri ise alfa-

⁶ Örneğin, İbrahim Tahiri, Rusya-Türkleri arasında Latin alfabesinin evvela Avrupa'dan satın alınan matbaa makineleriyle başladığını kaydediyordu (1929:86).

⁷ K. Deutsch, "1900 ile 1937 arasında, 37 yılda, geçen bin yıl zarfında ortaya çıkan millî dillerden daha fazlası Avrupa'da ortaya çıkmıştır" demektedir (Zikreden, Jacob ve Beer 1985:1).

⁸ "İslah" veya "reform" terimleri, mevcut ve geleneksel olanın çeşitli yönlerden güncelleştirilmesi, yeni ihtiyaçlara uyarlanması olduğundan köklü bir değişikliği ifade etmez. Dil alanında ıslah ise, mevcut dil sistemindeki sınırlı değişim ve yenilikleri ifade eder. Bu yüzden de daha çok yazım kuralları, yani imlâ ile ilgilidir. Yeni bir yazı sisteminin kabulü ise, imlâ da dahil dilin yazı alanındaki köklü değişikliğini ifade etmesinden dolayı diğer pek çok dillerdekine aksine Türkçe'de "inkılap" veya "devrim" kavramlarıyla karşılanır. Örneğin, bu konuda önemli bir bilimsel külliyata sahip Batı dillerinde her iki durum da "reform" kelimesiyle karşılanır. Bir başka ifadeyle, bu dillerde -belki diğer dillerde de- bu hadise "revolution" terimiyle karşılanmaz. Bunun belki en önemli sebebi, onlarda bu tarz köklü bir dil değişikliğinin meydana gelmemiş olmasıdır.

⁹ Genelde bu harekete "sadeleşme" denmesine karşın aslında tam anlamıyla "sıfırlama"dır. "Sadeleşme" sıfatının kullanılması ise "Genç Kalemler Hareketi"nden kalan bir alışkanlıktır. Zira, "Genç Kalemler Hareketi" gerçekten sadeleşmeyi, Cumhuriyet sonrası ise sıfırlamayı karakterize eder.

be inkılabıdır. Bugüne kadar alfabe inkılabının merkezî süreciyle ilgili geniş tafsilatlar verildiğinden burada tekrarlamayı gereksiz görüyoruz.¹⁰ Üzerinde durmak istediğim daha çok, 20. yüzyılın başlarında alfabe değişikliği, Latin harflerini kullanmayan bütün toplumlarda tartışılmış olmasına rağmen neden sadece buna Türk dünyasının cesaret etmiş olduğudur.

Kendi “şimdi”lerini, benimsedikleri modernliğin normlarıyla açıklamaya çalışan bütün Batı dışı toplumlarının aydınları, kendilerini bir anda birbirleriyle çelişen ikili karşıtlıklar girdabında buldular: Doğu-Batı, geleneksel-modern, eski-yeni, ileri-geri, vs. 19. yüzyılın son yarısından itibaren iletişim teknolojisinde meydana gelen yeniliklerin Latin harfleri temelinde olması, diğer yazı sistemlerini kullanan bütün toplumlarda geleneksel yazı sistemlerine yönelik kuşkulara sebep olmuştu. Batı’nın başarısını daha çok kullandığı araçlarda gören bu araççı anlayış, Batı’yı yakalama yönündeki başarısız çabalarının, Batı’nın tikel tecrübesinin tekrarlanamazlığından değil de, kendi “geçmiş”lerinin bir sonucu olduğunu düşünüyordu. Hâliyle bu toplumlar “şimdi”lerini, Batı modernliğinin izinde yeniden kurmaya yoluna gittiler. Bir başka deyişle, kendi “şimdi”lerinin muteberliğinden kuşku duydukları için geleceğe, kendi gelenekleri üzerinden değil de, örnek aldıkları ülkelerden ithal ettikleri araç, kurum ve özellikler üzerinden ulaşma yoluna gittiler. Bu yolda harcadıkları bütün gayretler onları kendi tarihlerinden ve geleneklerinden biraz daha uzaklaştırıyordu. Devrimci modern iktidarların, tarihlerine ve geleneklerine karşı tahripkâr ve umursamaz olmalarının önemli bir sebebi bu idi. Zaten, bu yabancılaşma girdabına en fazla kapılanlar da bu devrimci aydınlar olmuştu. Bu yüzden iktidara geldikleri ülkelerde siyasetin ötesine geçerek dil de dahil bütün toplumsal alanda devrimci sonuçlar almaya çalışmışlardır.¹¹

Fakat, Türklerin aksine, Çin ve Rusya gibi kendinden önceki döneme karşı düşmanca yaklaşan totaliter devrimci rejimler bile alfabe değişikliğini neden göze alamamışlardı? Bunun en önemli sebeplerinden birini 1957’de Çin yazısının ıslahı üzerine yapılan bir tartışmada bir katılımcının, okunup yazılması çok zaman alıyor olmasına rağmen bazı Çin yazı karakterlerinin atılmasına neden karşı olduklarına verdiği izahta bulabiliriz: “Eğer Çin ya-

¹⁰ “Merkezî süreç”ten kastım, yapılan çalışmalar tamamen İstanbul ve Ankara’daki faaliyet ve kararların ele alınması, taşrada neler olup bittiğinden ise bahsedilmemesindedir. Örneğin, altı ay gibi akıllara ziyan bir sürede –ki bu süreç SSCB’deki Türk dillerinde 4-5 yıldır- yeni alfabe yürürlüğe giriyor ve bizler hâlâ Urfa’da veya Trabzon’da bu esnada neler olup bittiğini bilmiyoruz.

¹¹ Richard Rorty’nin dediği gibi, “Fransız devriminden bu yana politik ütopyacıların sezdikleri şey ... dilleri ve öbür toplumsal pratikleri değiştirmenin, daha önce asla var olmamış bir türde insanlar üretebileceğiydi” (1995:30).

zısı zengin bir kültür mirasını kaydetmede kullanılmamış olsaydı onları atmak ciddi bir sorun yaratmazdı." Karakterlerin atılmasına karşılırdı; çünkü o zaman büyük şair Li Bo ve Tao Yuanming'i okumak imkansız hale gelecekti (Fierman 1991:21). Alfabe değiştirmenin önündeki en önemli iki engelden biriydi buydu; yani mevcut ve kadim yazılı mirasla irtibatın kopmasıydı. Diğeri ise mevcut okuryazarların durumu ve yeni alfabeyle intibak sorunu kî, bu sonuncusu birinciye göre daha göze alınabilir görünmekteydi ve birkaç yıllık planlı uygulamalarla halledilirdi.

Burada diğeri bir soru akla gelmektedir: Türklerin "mazi"lerine, onu unutmayı göze alabilecek kadar yabancılaşmalarının sebebi ne idi? Türkler için böyle kritik bir tercihi makulleştiren en önemli sebep, yaşadıkları "özgünlük" sorunuuydu denebilir.¹² Bu sorunun Türkler tarafından bir zihniyet krizi şeklinde yaşanmasında en önemli itki ise, "ilk" ve "benzersiz" olmayı kutsayan modernite paradigmasını üreten ve dünyayı bu paradigma çerçevesinde yeniden tanımlama imtiyazını elde eden Avrupalı Şarkiyatçılar ve onların "medeniyet" ve "özgünlük" tanımlarından geldi. Medeniyeti, doğaya ve diğeri toplumlara daha fazla hükmetme; özgünlüğü ise sıfırdan yaratma olarak gören modernist Avrupalı aydınlar ve Şarkiyatçılar, Türkleri, buldukları medeniyet coğrafyasında hiçbir varlık gösterememiş bir halk olarak görüyorlardı. Onlara göre medeniyet tek bir kaynaktan doğmuş ve bazı sapmalar gösterse de (mesela Sümerler) temelde çizgisel olarak hareket eden tek bir hattan Batı medeniyetine ulaşmıştı.

Şarkiyatçı anlayışın, Batı'nın "şimdi"sini kadim medeniyetlere yaslaması kendi tarihselliğini güçlendirirken, bu süregelen medeniyet hattının dışında kalan toplumların tarihselliğini zayıflatmış, hatta pek çoğunu tarihin dışına itmişti. Fakat, bu "eşsiz" medeniyetin doğuş hattında yer almasalar da diğeri bazı toplumlar geçmişte bir şekilde, modernitenin onayladığı özelliklere sahip görünüyordu.¹³ Bu medeniyet oyununda en avantajlı olanlar Türklerdi. Tarihlerine olan güvensizlik onları kökenlerini, içinde buldukları yakın geçmişlerini atlayarak, müphem mazilerde (Hitit, Sümer) aramaya sevk etmişti. Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi bu arayışın ürünüdür.

Peki Batılı aydınların savları, diğeri toplumların aydınları –daha çok da devrimci aydınları- üzerinde niçin bu kadar etkili olmuştur? Bunun en ö-

¹² Burada "özgünlük" (orijinalite) terimi daha uygun düşmektedir, zira Türklerin kendi geçmişlerinden ve şimdilerinden kuşkuya düşmelerindeki en önemli etki genelde, bu terimin kritik bir anlam taşıdığı kültürel alandan gelmiştir.

¹³ Fakat, yine de bu toplumlar mevcut geleneksel durumlarından ve diğeri özelliklerinden dolayı oryantalist kibrin eleştirilerinden kurtulamamıştır.

nemli sebebi, Batı toplumlarının içinde buldukları somut avantajlı durumun, aydınlarının Batı dışı toplumlarla ilgili ileri sürdükleri görüşlerde güçlü bir hakikat efekti yaratmasıydı. En azından Batı ve Batı dışı toplumların aydınları o dönemin hakim paradigmasından bakıyorlardı dünyaya.

Sonuçta, Türkiye’de alfabe değişikliği istikrara kavuşmuş olsa da eski SSCB’deki Türk toplumları için bu mesele henüz halledilmiş değildir.

KAYNAKÇA

- ANDERSON, B., 1995, *Hayalî Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İ. Savaşır, Metis yay., İstanbul.
- DUDLEY, L. M., 1997, *Kalem ve Kılıç*, çev. M. Günay, Dost yay., Ankara.
- FEBVRE, L. ve H. Martin, 2000, *Kitabın Doğuşu*, çev. G. Batuş, Avcıol yay., İstanbul.
- FIERMAN, W., 1991, *Language Planning and National Development: The Uzbek Experience*, The Hague: Mouton yay., Berlin-New York.
- JACOB, E. J. ve W. R. BEER (der.), 1985, *Language Policy and National Unity*, Rowmen & Allanheld.
- ONG, W. J., 1995, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüün Teknolojileşmesi*, çev. S. Banon, Metis yay.
- RORTY, R., 1995, *Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma*, çev. M. Küçük, Ayrıntı yay.
- TAHİRİ, İ., 1929, *Yazuvlar Tarihi*, Özneşr, Semerkant-Taşkent.
- TWINE, N., 1991, *Language and the Modern State: The reform of written Japanese*, Routledge.

ABSTRACT

THE LOCOMOTIVE OF THE CHANGE: THE ALHABET REVOLUTION

Alphabet reform had promulgated by revolutionary regimes with a view both to be articulated with global communication and development, and to facilitate borrowing a globalizing model. That’s way, it represents the end point of, extremity of change.

Key Words: Press, changing, mass education, literacy, vernaculars, orientalism, alienation, alphabet reform.